

Ivica Martinović

Sloboda u promišljanjima Ruđera Boškovića

Što nama mogu danas reći promišljanja Ruđera Boškovića o slobodi i slobodama, o pravdi i pravima, o poretku i državama? Što nam može reći jedno svjedočanstvo iz 18. stoljeća ako je ono svjedočanstvo redovnika, mislioca i znanstvenika? Istraživanje ovih pitanja moglo se usredotočiti na Boškovićeve stajališta s kojima je on nastupao kao diplomat, primjerice stajališta koja je zastupao pred Senatom Republike Luce ili pred Senatom Dubrovačke Republike, na dvoru Marije Terezije ili u Versaillesu markize Pompadour. Zacijelo, sustavna bi prosudba njegova diplomatskog djelovanja bila dragocjena. Istraživanje se također moglo usmjeriti prema otvorenom pitanju je li Bošković uistinu napisao raspravu *Essai politique sur la Pologne*, jedinu političku raspravu koja se spominje u Boškovićevim bibliografijama.

Ovdje je izabran drukčiji put. Boškovićevu je misao moguće proučavati i pod vidom kakva svijest o slobodi i ustrojstvu religioznog, znanstvenog i državnog poretka izranja iz odabranih odlomaka u njegovim objavljenim raspravama, prepisci s bliskim ljudima, ponekom diplomatskom pismu i u pjesmama. Taj će izbor malo poznatih ili posve nepoznatih stajališta, nadam se, moći pokazati koliko se Boškovićeve svijest o slobodi i naravi poretka tematizira u neposrednom ostvarivanju njegove slobode religioznog izbora, slobode znanstvenog istraživanja i slobode izražavanja misli.

»Sumus in eadem navi.«

Najranije svjedočanstvo pruža nam Boškovićevo pismo prijatelju isusovcu Pietru Lazzariju iz Siene, koje treba datirati u tridesete godine 18. stoljeća. To neobjavljeno pismo raspravlja dvije važne preokupacije mladog Boškovića: život u redovničkoj zajednici i rješavanje algebarskih jednadžaba. Boškovićev je problem što je dragovoljno odlučio živjeti u zajednici s istim duhovnim idealom, te je upravo u tim okolno-

stima počeo doživljavati nerazumijevanje, nepravdične optužbe i osamljenost.

»Kad sam Vam pisao zadnji put«, započinje pismo Bošković, »bio sam doista nemalo uznemiren, a pisao sam i u žurbi. Vjerujem da ste iz pisama, koje su Vam drugi pisali, djelomice shvatili o čemu sam govorio, iako ne znate kako sam ja umiješan. Umiješan sam a da ni sâm ne znam zašto, ali sam se i prije te posljednje nezgode osjećao tako povrijeđenim da to nije moguće.«¹

Bošković nije otkrio pojedinosti o sporu ni u ovom pismu. Poznato nam je samo to da je »nezgoda« postala povodom čestim ponovnim optužbama pred poglavarima jer Bošković poslije u pismu ističe:

»Ono što me beskonačno žalosti jest da se isti predmet nalazi poslije u neprilikama iz kojih vruće molim Boga da me sretno izbavi.«² S druge strane, matematika Boškoviću nije problem jer izričito piše: »Prijeđimo sad na matematičke stvari, veselije i sigurno nevinije.«³

Kako to da je matematika nevinija od suživota po istom duhovnom idealu? Pa ako tako jest, ili kad već tako jest, Boškovićev naputak u završnoj rečenici ovoga dragocjenog pisma glasi: *Ma sumus in eadem navi. (Na istom smo brodu.)* Taj iskaz zrači životnim realizmom i duhovnom jakošću mladog isusovca Boškovića. Suživot sukladno istom duhovnom idealu vrijedan je napora da se izdrži, ali se time dakako ne ništi vlastiti izbor, vlastita sloboda. To je, uostalom, Bošković dokazao na svojoj životnoj stazi.

Sloboda znanstvenoga istraživanja

U području proučavanja prirodnih pojava Boškovićev izbor posvjedočuje jedan dosad neuočeni odlomak iz Boškovićeve rasprave *De maris aestu*. Taj nam odlomak otkriva Boškovićev program istraživanja prirode koji se temelji na slobodi znanstvenoga istraživanja:

- 1 Ruđer Bošković Pietru Lazzariju u Macerati, Archivum Romanum SI, *Opera nostrorum* 90/II, ff. 58–59, na f. 58 r: »Quando vi scrissi l'ultima volta, ero veramente non poco agitato, ed insieme scrivevo in fretta. Credo che da altrui lettere avrete in parte ricavato di che parlassi; benché non saprete come c'entri io. C'entro non sò ne pur io perche; ma pur anche da prima di quest'ultimo accidente mi vedero far' un tal muso, che non è credibile;«
- 2 L. c.: »Quello che infinitamente mi dispiace è, che il sogetto stesso si trova poi in degl'imbrogli, da' quali prego caldamente Iddio, che felicemente m' esca.«
- 3 L. c.: »Veniamo ora alle cose matematiche più alegre, e sicuramente più innocenti.«

»Niti će u malo riječi dovršiti fiziku to što se umjesto uzroka pojedinih učinaka postavlja: *Jer je Bog htio*, niti što po mišljenju drugih treba umjesto istih uzroka postaviti: *Jer uistinu priroda zahtijeva*. Valja istraživati samu volju Stvoriteljevu, i same, premda slobodne zakone, po kojima se ovaj vrlo uređeni sklop svemira tako prikladno u sebi povezuje i povezivat će se dok Mu se bude htjelo.«⁴

Kad znanstvenik istražuje uzroke pojedinih učinaka u prirodi, on ne smije pribjeći uvođenju lažnih nadomjestaka u kauzalni lanac. Za Boškovića je pritom svejedno je li u izgradnji fizike ponuđeno obrazloženje jedne vrste »po Božjoj volji« ili druge vrste »iz naravi«. Pozove li se znanstvenik na neki razlog, onda on ne može izbjeći istraživanje baš tog razloga. Štoviše, to upravo postaje predmetom njegova istraživanja, a profesor Bošković ne ustručava se izreći to svoje stajalište pred probranim rimskim slušateljstvom u Rimskom kolegiju na svečanoj godišnjoj vježbi na kraju akademske godine.

Čovjekov položaj inter Martem & Venerem

Tijekom Boškovićeve rimskog razdoblja od studentskih dana pa do odlaska u Beč g. 1756. postojao je ugledni kutak za njegov javni pjesnički nastup: rimska akademija *degli Arcadi*. U njezinu je članstvu Bošković bio pastir *Numenius Anigraeus*.⁵ Odabravši ime starogrčkog matematičara Numenija i ime potocića u grčkoj pokrajini Arkadiji, izrazio je samosvijest o prožimanju pjesničkog čina i prirodoznanstvenog istraživanja u vlastitu djelu. Među epigramima iz rimske Arkadije osobitu pozornost zaslužuje epigram koji je objavljen u antologiji latinskog pjesništva *Arcadum carmina* a koji u svom naslovu kategorički izriče: »U rasporedu planetâ Zemlja je između Marsa i Venere«. Onaj

4 Rogerius Josephus Boscovich, *Dissertatio de maris aestu* (Romae: Ex Typographia Komarek in Viâ Cursûs, 1747), n. 99, p. 49: »Nec hoc erit Physicam paucis absolvere, pro singulorum effectuum causis reponendo: *Quia Deus voluit*; ut nec pro causis ipsis in aliorum sententiâ reponi debet, *Quia verum natura exigit*. Ipsa illa Conditoris voluntas inquirenda est, & illae ipsae, quanquam liberae leges, quibus haec ordinatissima Universi compages tam apte inter se cohaeret, & donec ipsi libuerit, cohaerebit.«

5 Usporedi bilješku o Ruđeru Boškoviću u nepaginiranom »Catalogus authorum« na početku zbornika *Arcadum carmina pars altera* (Romae: Ex Typographia Josephi & Philippi de Rubeis, 1756): »NUMENIUS ANIGRAEUS P. Rogerius Josephus Boscovichus Ragusinus Soc. Jesu. In Collegio Romano Mathematicarum Professor.«

tko se zapitao što znači ta tvrdnja mogao je pronaći i prirodoznanstveni i egzistencijalni odgovor:

*U rasporedu planetâ Zemlja je
između Marsa i Venere.*

EPIGRAM.

Motriš li pokrete hitre što Amor ih i Ira bude
Podijeljen da bude baš srca nam ljudskoga svijet?
Jedan, zbog ljubavne uskrate bešćutne djevojke, stenje,
Nasuprot zlotvoru, mrk, drugi svoj zavitla mač.
Čudiš se? Motri tad u kojem poretku Sunce zlatokoso
Uređen nebeski svod u kružni pokreće tijek!
Merkur je bliži Febu, Venera podalje os obilazi,
Odatle, Veneri najbliža, Zemlja se prikrada.
Zemlju pak golemim krugom Mars opkoljava,
A njega Jupiter lijen, zvijezda mu olovna sin.
Između Venere i Marsa priroda postavi Zemlju.
Može li čuditi nas uz Veneru što vlada Mars?⁶

U trećem elegijskom distihu Bošković se izriječom založio za heliocentrički sustav svijeta, a to je stajalište potkrijepio i pravilnim nizanjem naziva planetâ idući u slijedećim distisima od najbližeg Merkura do najudaljenijeg Saturna u skladu s astronomskim spoznajama sredinom 18. stoljeća. Dakako, Boškovićevo je zalaganje za heliocentrizam brižljivo umotano u poetski izričaj o sukladnosti između uređaja svemira i uređaja ljudskog srca. Podjela ljudskog srca između Amora i Ire oprimjeruje se u drugom distihu ljubavnim i ratnim prizorom, da bi poslije opisa heliocentričkog ustrojstva svijeta Amora i Iru u završnoj sceni zamijenili Venera i Mars: ako je Zemlja planet između Venere i Marsa, onda je i ljudsko srce pred neizbježnim odbačom između ljubavi i rata.

Boškovićev epigram o položaju Zemlje u Sunčevu sustavu pruža odgovor koji nije moguće pronaći u Boškovićevim astronomskim ra-

6 Rogerius Josephus Boschovichius [sic!] Ragusinus Soc. Jesu inter Arcades Nume-
nius Anigraeus, »Carmina«, u *Arcadum carmina pars altera*, pp. 195–216, epigram
»In Planetarum dispositione Terra inter Martem, & Venerem.«, na pp. 214–215,
ovdje u mom prepjevu.

spravama iz rimskoga razdoblja. U tome je posebni čar ovog otkrića u povijesti znanosti. Iako je u sintetičkim prikazima redovito prikazivan kao geocentričar, Bošković je bio uvjereni heliocentričar prije ukidanja crkvene zabrane o gibanju Zemlje 1757. godine. Bio je heliocentričar sigurno već g. 1756., točnije one neznane godine kad je epigram javno čitao na zboru rimske akademije *degli Arcadi*, ali je izabrao krinku pastira i oblik epigrama da bi to obznanio učenom svijetu. Uz to, u Boškovićevoj je poetskoj igri čovjekov položaj u svemiru *inter Martem, & Venerem* postao suobličan prostoru čovjekova odlučivanja.

Uvid u ustrojstvo francuske monarhije

»I bilo bi za pripovijedat lijepijeh stvari.«

Europske skitnje, potaknute diplomatskim zadaćama ili znanstvenom znatiželjom, pomogle su Boškoviću da razvije kritički sud o državnom poretku. Tako je Boškovićev studijski boravak u Parizu 1759/1760, promotren u svojoj političkoj dimenziji, bio uvid u ustrojstvo francuske monarhije. Pritom je Bošković mogao prosuđivati novu političku sredinu nepristranije nego Crkvenu državu i Dubrovačku Republiku. On je, naime, isusovac, pa njegov stav prema Crkvenoj državi nužno uključuje i njegov odnos prema papi uz kojega ga veže posebni zavjet poslušnosti što ga je svečano položio 1744. godine.⁷ Istodobno je Dubrovčanin, pa njegov stav prema Dubrovačkoj Republici izvire iz iskustva i položaja podanika, na što ga je dubrovački Senat znao i podsjetiti: »Pišu mi da ne imaju nikoga ovdje, i da ima Pučanin grada rad njega služiti, kad je estrema potreba«, kako sâm Bošković iz Versaillesa piše bratu Baru u siječnju 1760. godine.⁸

Oštrica Boškovićeve kritike francuskoga poretka može se sažeti u njegov usklik na hrvatskom: »Tužna li kraljevstva, koliko ga je Bog kaznio!«⁹ Uspjela su se očuvati samo dva odlomka, dakako na konspi-

7 Usp. »Boscovich nei *Catalogi* dell' Archivum Romanum Societatis Iesu, 1725–1741.«, Appendice I, u Ugo Baldini, »Boscovich e la tradizione gesuitica in filosofia naturale: continuità e cambiamento«, *Nuncius: Annali di storia della scienza* 7 (1992), pp. 3–67, na p. 55.

8 Ruđer Bošković Baru Boškoviću, Versailles, bez nadnevka, ali nedvojbeno početkom 1760. godine, pismo 19, objavljeno u Željko Marković (ur.), »Boškovićev put u Francusku g. 1759. /60.«, *Grada za život i rad Rudžera Boškovića* 2 (1957), pp. 88–92, na p. 89.

9 Ruđer Bošković Baru Boškoviću, Paris, 7. siječnja 1760, objavljeno u Marković, »Boškovićev put u Francusku«, pp. 79–85, na p. 83: »Tužna kraljevstva, koliko ga Bog pedepsa!«

rativnom hrvatskom, u kojima Bošković ocjenjuje nesredene odnose u državnoj upravi. U prvom zapisu, uz izričitu naznaku »ovo za tebe, a ne za svakoga«, on upozoruje brata da je Madame Pompadour stvarni vladar Francuske:

»A da čuješ što se ovdje govori; nije ni glave ni repa. Gospođa sama sve vlada; i bilo bi za pripovijedat lijepijeh stvari.«¹⁰

U drugom ulomku Ruđer Bošković izvješćuje svoga brata kako je u Francuskoj moguće da državni službenik izda knjigu kojom napada nadređenog ministra:

»Nije sad ni u temu, ni u ničemu ni glave, ni kude: izišla je jedna knjiga štampana od Ofičala suproć Ministru, koja je sramotna, a sve bez pedepse. Niko ne sluša, er nije zapovijedi.«¹¹

Nakanivši izvijestiti brata o monarhiji, Bošković ga je upozorio na nedvojbene pokazatelje anarhije u francuskom društvu. U ponašanju markize Pompadour i u postupcima službenika u državnoj upravi on je prepoznavao znakove skore propasti francuskog kraljevstva.

Oblik unutarcrkvene oporbe:

»A neka oni mislu!«

Kako bi se od isusovca očekivala odmjerena ili bar suzdržana, iznenaduje s kolikom otvorenošću Bošković osuđuje malodušno ponašanje papinskoga dvora u trenutku izгона isusovaca iz Portugala. Njegovo pak obrazloženje pogađa sâmu srž odnosa između državnika i državljana. Bošković zapravo postavlja dva pitanja: Smije li vladar dopustiti da se protivno svakom razlogu, osjećaju pravde i protivno javnoj sigurnosti državljana primijene sva sredstva, a to u ovom konkretnom slučaju znači izgon i smaknuće? Smije li vladar to dopustiti, i to pred svojim očima za podanike za koje zna da nisu krivi? Evo ključnog izvotka iz te kritike koju priopćuje bratu Baru početkom g. 1760., iz novice na hrvatskom:

10 Ruđer Bošković Baru Boškoviću, Paris, 25. prosinca 1759., objavljeno prvi put u: Ante Liepopili, »Rugjer Bošković kao redovnik«, u *Spomenica Rugjera Josipa Boškovića* (Dubrovnik: Naklada Dubrovačkog katoličkog društva »Bošković«, 1911), pp. 151–160, na p. 159 u izvornoj Boškovićevoj grafiji: »A da ciuiesc seto se ovdje govori; nie ni glave ni repa: gospoghia sama sve vlada; i bilo bi sa pripoviedat liepieh stvari;«, objavljeno drugi put u Marković, »Boškovićev put u Francusku«, pp. 72–77, na p. 75.

11 Vidi bilješku 9.

»A na dvoru što je, ali su zamahnitali svikolici? Tako kazuju svoj Evropi da se može sve što se hoće suproć svakom razlogu, i pravdi, i suproć publikoj sikureci.«¹²

Bošković je, dakle, priželjkivao djelovanje moralnog autoriteta u europskom političkom prostoru. Tu se susreće i izričaj tako karakterističan za Boškovića: »A neka oni mislu!«¹³ Taj izričaj ili njemu sličan izričaj »Neka misli ko ima!« bio je oblik Boškovićeve unutarcrkvene oporbe i redovito je značio poziv pretpostavljenim crkvenim poglavarima da razborito djeluju.¹⁴ U Boškovićevu pozivu »A neka oni mislu!« treba, dakle, prepoznati staro upozorenje rimskog senata »Videant consules!« u hrvatskom ruhu.

Zahtjev dubrovačke vlastele:

»Pučanin ima rado služiti!«

U tom ozračju postaje razumljiv i Boškovićev odnos prema Dubrovačkoj Republici i diplomatskim zadacima koje mu je ona postavljala. Protivno uobičajenoj romantičnoj predodžbi o Boškovićevu rodoljublju, dogovaranje između Ruđera Boškovića i Senata Dubrovačke Republike o slijedećim diplomatskim koracima znalo je potrajati. Senat se nije ustručavao podsjetiti Boškovića da je on pučanin Grada, da mu je dužan služiti osobito kad je skrajnja potreba, dapače, zahtijevao je to i u onom osjetljivom trenutku kad je zajednicu pariških isusovaca obuzeo strah zbog možebitnog skupnog smaknuća njihove subraće u Portugalu i kad je jedino bilo razborito da se Bošković ne upušta u bilo kakav diplomatski posao.¹⁵ Unatoč svemu, Bošković je te, 1760. godine, prihvatio posredovati u korist Dubrovačke Republike, ali je, izvješćujući redovito Senat, posredovanje zamislio i proveo onako kako je on držao da je naj mudrije, a ne onako kako je bilo zapisano u prvom nalogu Senata. Prava se mjera Boškovićeve rodoljublja sastojala u tomu da je na prikladan način izvršio postavljeni zadatak i da se, kad je

12 Ruđer Bošković Baru Boškoviću, Paris, 14. siječnja 1760., pismo 18, objavljeno u Marković, »Boškovićev put u Francusku«, pp. 85–88, na p. 86.

13 L. c.

14 Ruđer Bošković Baru Boškoviću, 31. ožujka 1760., pismo 29, objavljeno u Marković, »Boškovićev put u Francusku«, pp. 124–126, na p. 124: »er ovdi [=u Parizu] paka govori Mladost, eto ti tu: ne umijedu naravne stvari, i viču: to ti je isto i u vjeri. Neka misli ko ima.«

15 Vidi pismo u bilješci 8.

uspješno obavio stvari *od Gospodskoga posla*, nadao novčanoj nagradi: »ma će iz Dubrovnika štogod moć bit, er mi je dobro poso izišo«. ¹⁶ Bošković se očito držao one biblijske izreke: radnik zaslužuje svoju plaću. Ako, dakle, pučanin mora rado služiti Republici, onda i Republika mora nagraditi dobru službu.

Hrvatski jezik – kriptografski kôd

Na dvorovima galantnoga doba susretali su se pisci tajnih poruka i njihovi uhode, glasnici dragocjenih vijesti i nadzornici njihove diplomatske prepiske. U takvu je okruženju s novim zamahom raspravljano staro pitanje o umijeću pisanja i čitanja tajne poruke — o kriptografiji. Suočivši se s tim izazovom u francuskoj prijestolnici, Bošković je primijenio prokušane metode dubrovačke diplomacije.

Boškovićeve pošiljke iz Pariza g. 1760. morale su zadavati velike poteškoće nadzorniku pošte u francuskom Ministarstvu unutrašnjih poslova. One su po pravilu sadržavale: diplomatska pisma Senatu Dubrovačke Republike, nekoliko listova upućenih Benediktu Stayu i pismo bratu Baru koji ga je zamjenjivao u Rimskom kolegiju predajući matematiku i astronomiju. Bošković je diplomatska pisma pisao na talijanskom, dodatke uz Stayev prirodoznanstveni spjev *Recentioris philosophiae versibus traditae... libri X*, i to uz drugi svezak ovog zajedničkog projekta, na latinskom, a ključno pismo bratu Baru obično je unutar talijanskog teksta sadržavalo nekoliko redaka na hrvatskom, dok je u nekim rjeđim slučajima bilo u pretežnom dijelu na hrvatskom. Upravo je zbog redaka na hrvatskom jeziku Bošković strepio nad sudbinom cijele pošiljke:

»Nadam se da ste pismo poslano prošloga tjedna primili, iako sam ponešto zabrinut, predmnijevajući da se danas na pošti otvaraju pisma i mogu biti zadržana nađe li se u njima i ilirskoga jezika.« ¹⁷

Tjedan dana kasnije, 11. svibnja 1760. ponovno piše bratu: »Glede pisama za Dubrovačku Republiku i listova što sam ih poslao Dum Be-

16 Ruder Bošković Baru Boškoviću, Paris, 20. travnja 1760., pismo 34., pretežito na hrvatskom objavljeno u Marković, »Boškovićev put u Francusku«, pp. 138–144, na p. 141.

17 Ruder Bošković Baru Boškoviću, Paris, 5. svibnja 1760., pismo 36, objavljeno u Marković, »Boškovićev put u Francusku«, pp. 147–152, na p. 147: »Spero, che vi sarà arrivata [la lettera], benche ne sto anche con qualche sollecitudine, supponendomi, che ora alla posta si aprono le lettere, e che trovandovisi della lingua Illirica, possano essere trattenute.« Bošković je cijelo pismo napisao na talijanskom jeziku jer ga je slao po o. Routhu, a ne redovitom poštom.

nu [= Benedikt Stay], kako ne mogu iz moga pariškoga boravišta znati što se dogodilo, niti ovdje čekati, poduzet ću drugi korak. Pohodit ću Versailles i zamoliti opata de la Ville da bi istražio što se dogodilo s mojim pošiljkama da nisu zasmetali reci koje sam dodao Vama na ilirskom pa su omoti bili zaplijenjeni jer sam siguran da su bili predani na poštu.«¹⁸

Boškovićeви ulomci na hrvatskom u pismima bratu sadržavali su krajnje povjerljive vijesti, primjerice: o njegovu diplomatskom radu za Dubrovačku Republiku, o ponašanju mletačkih poklisara u Parizu, o možebitnoj smrtnoj osudi svih portugalskih isusovaca, o ideji da se izradi kompendij njegova remek-djela *Theoria philosophiae naturalis* u svrhu dobivanja francuske državne mirovine, o stajalištu pariških isusovaca prema Akademiji znanosti, o planu za odlazak u Englesku.¹⁹

Umecima na hrvatskom jeziku iznimno se rijetko znao poslužiti u pismima upućenim Senatu Dubrovačke Republike. Jedini dosad pronađeni primjer nalazi se u pismu Senatu 6. ožujka 1781. Javljajući o dobrom ishodu stare marokanske afere, Bošković, tada ravnatelj optike u francuskoj ratnoj mornarici, obrazlaže da se s marokanskim kraljem ne može nikad sigurno računati »jer je pravi mahnitac«.²⁰

Ruder Bošković materinski je jezik upotrijebio kao tajni kôd, kao kriptografsku šifru čiji je ključ nedostupan francuskom poštanskom nadzorniku. U Boškovićevu pristupu valja prepoznati ne samo rodoljubno svjedočanstvo kako i pored stalna boravka u tuđini nije zaboravio materinski jezik, nego i točnu procjenu da je hrvatski jezik na dvorovima galantnoga doba uistinu tajni jezik. Usred Pariza, i onda kad se u njemu zaustavio kao znatiželjni znanstvenik na studijskom putovanju po europskim znanstvenim središtima, i onda kad je u njemu djelovao kao francuski državljani na visokoj službi u ratnoj mor-

18 Ruder Bošković Baru Boškoviću, Paris, 11. svibnja 1760., pismo 37, objavljeno u Marković, »Boškovićev put u Francusku«, pp. 153–157, na p. 156: »Inquanto alle lettere per la Repubblica, e a' fogli mandati a D. Beno, giacche non posso saper di costà, cosa sia seguito, ne aspettar qui, prenderò un altro ripiego. Farò una scorsa a Versailles, e pregherò l'Abbate De la Ville, a vedere di ricercare cosa sia seguito de' miei pieghi, se mai le righe aggiunte in Illirico a voi anno date delle ombre, e gli anno fatti arrestare, giacche io sono sicuro, che alla posta sono stati messi.«

19 Usp. Marković, »Boškovićev put u Francusku«, pp. 99, 103, 106, 108–109, 111, 114.

20 Ruder Bošković Senatu Dubrovačke Republike, Paris, 6. ožujka 1781., pohranjeno u Historijskom arhivu u Dubrovniku, *Acta Sanctae Mariae Maioris. Prepiska 18. st.*, Fasc. 15, N. 1926, u izvornoj Boškovićevoj grafiji: »er je pravi mahnitaz«; objavljeno kao pismo 8 u Mirko Deanović, »Jedanaest Boškovićevih pisama iz Francuske«, Građa za život i rad Rudžera Boškovića 1 (1957), pp. 29–34, na p. 29.

narici, hrvatski je jezik Boškoviću bio prostorom pune slobode izražavanja, prostorom koji mu nitko nije mogao oduzeti.

Stihovima za slobodu Amerike:

»Philadelphia gaudet libera:«

Sloboda i državni ustroj nisu za Boškovića bili samo predmetom povjerljivih poruka bratu ili probranih diplomatskih pisama. Toj je velikoj temi Bošković posvetio i stihove. Tako je g. 1779., nakon povlačenja Engleza iz Philadelphije, nakanio pjevati o slobodi Amerike u posvetnoj poslanici francuskom kralju Louisu XVI., što ju je uvrstio na početak četvrtog, latinsko-francuskog izdanja svoga spjeva *De Solis ac Lunae defectibus*. Dakako da je Bošković izrekao zahvalnost kralju za svoju naturalizaciju, prihode i položaj u ratnoj mornarici. Štoviše, u maniri dvorskoga astrologa, a na temelju položaja Jupitera i Urana, usudio se proreći da će kraljica u slijedećem porodu dobiti prestolonasljednika. Uz to, osobito važnom temom učinila mu se »l’America settentrionale protetta«, tj. Sjeverna Amerika, koja je u suprotstavljanju Engleskoj uživala potporu francuskog kralja, kako je to istaknuo u dvama pismima Francescu Gambarani, profesoru fizike u Milanu sredinom 1779. godine.²¹

Boškovićeви stihovi o slobodi Amerike poštuju realpolitički okvir, naime oni podsjećaju na vojnu činjenicu da je francusko brodovlje pod zapovjedništvom admirala d’Estainga štitilo uski morski pojas američkog kontinenta i time prisililo Engleze da se povuku iz Philadelphije i Delawarea.²² Ali oni i nadilaze taj realpolitički okvir slojevitim iskazom o slobodi:

Gdjeno Amerika seže do svoga uzanog primorja
U boj za lijepu slobodu narod podjarmljen krenu.
Ti, kralju, u pomoć pritječeš njihovom potaknut željom.

21 Ruđer Bošković Francescu Gambarani u Milanu, Paris, 13. lipnja i 10. srpnja 1779., pisma 142 i 143 objavljena u Franjo Rački (ur.), »Dopisi Boškovićeви s različitim osobami«, *Rad JAZU* 87–88–90 (1887–1888), pp. 321–325, na pp. 322 i 323.

22 Usp. bilješku 5 prevoditelja De Barruela u *Les Éclipses, poëme en six chants, dédié a Sa Majesté par M. L’Abbé Boscovich*, traduit en François par M. L’Abbé Barruel (A Paris: Chez Valade, Imprimeur-Libraire; Laporte, Libraire, 1779), p. vii: »Protection accordée aux Américains, départ de la flotte de M. d’Estaing, dont l’approche a déterminé les Anglois à évacuer Philadelphie & la Délavare.«

Na Tvoju zapovijed pučinom beskrajnom brodovlje hrli,
Krcato ono je oružjem i mnoge muževe nosi.
Slobodna raduje se Filadelfija. Srljajuć u propast
Uzmiču čete zlotvorâ. Slobodno već se pruža porjeđe
Delawarea i svoje čete odvodi gradu vladarskom.
Za novi imperij diže se potpuno sigurno zdanje.²³

Pjevati o slobodi ovdje znači veličati odluku što su podjarmljeni narodi krenuli »u boj za lijepu slobodu« (*in bellum pulchra pro libertate*), ali i izreći proročansku tvrdnju o sigurnim temeljima novoga imperija. Misao o slobodi ponajviše je zgusnuta u onom nezaboravnom stihu što je upravljen prvom američkom glavnom gradu:

Slobodna raduje se Filadelfija (*Philadelphia gaudet libera*:).

Trebalo se radovati slobodi jednoga dalekog naroda. Trebalo se radovati sigurnim temeljima njegove nedavno ustanovljene države.

Rugalica dubrovačkoga puka:

»Obliti publicorum privata curate!«

Trag Boškovićeve poimanja državnčkih dužnosti može se pronaći i ondje gdje ga već ne bi trebalo očekivati, primjerice u spisu kojim je naknadno branio svoju posljednju hidrotehničku ekspertizu. Bošković je g. 1781. u Parizu izradio primjedbe na prijedlog Leonarda Ximenesa da se na teritoriju Luce izgradi novi oteretni kanal Nuovo Ozzeri kako bi se spriječilo da Arno plavi plodno tlo u graničnom pojasu između vojvodine Toscanne i Republike Luce. Te je Boškovićeve opaske, zajedno s ostalom građom o projektu novoga kanala, početkom g. 1782. objavio nepotpisani urednik, najvjerojatnije agilni Boškovićev korespondent Giovanni Attilio Arnolfini u zborniku *Piano di operazioni idrauliche*.²⁴ Zbornik je ubrzo nakon objavljivanja doživio četiri ne-

23 Rogerius Josephus Boscovich, »Ad potentissimum Galliae regem Ludovicum XVI epistola dedicatoria«, u Boscovich, *Les Éclipses*, pp. vi + viii, ovdje u mom prepevu.

24 »Riflessioni sulla relazione del Sig. Abate Ximenes appartenente al Progetto di un nuovo Ozzeri nello Stato Lucchese del Signore Ruggiero Giuseppe Boscovich«, u *Piano di Operazioni Idrauliche per ottenere la massima depressione del Lago di Sesto o sia di Bientina* (Lucca: Presso Francesco Bonsignori, 1782), pp. 173–205. Sadrži i »Copia di Lettera di Parigi in data del dì 8 Aprile 1781 del Sig. Abate Boscovich scritta al Sig. Gio. Attilio Arnolfini, da servire per Appendice alle sue

gativne kritike, pa je Bošković u travnju g. 1783. poslao Arnolfiniju svoj odgovor.

U tom je rukopisu Bošković spomenuo jednu dubrovačku rugalicu kojom je puk znao upozoriti na koristoljubivo ponašanje vlastele. Rugalicom je htio razotkriti pravu narav političkih otpora nekih senatora izgradnji kanala:

»Po onome što osjećam i vidim u temeljnoj tvrdnji koju sadrže *Memorie* [spis uperen protiv Boškovićeve ekspertize], sad je tu vrlo jaka jedna stranka oblikovana da spriječi ostvarenje zamisli pod svaku cijenu. A ja ne mogu sebe uvjeriti da bi iz njihove povike dopustila izbiti mudrost najvećeg dijela Presvijetloga Senata. Na vratima dvorane Velikoga vijeća i Senata Dubrovačke Republike, moje prve domovine, nalazi se najljepši natpis što se može zamisliti, a koji kaže *Obliti privatorum publica curate* (*Zaboravivši privatne obavljajte javne poslove*), a puk kaže da se često čini posve suprotno kao da bi se reklo *Obliti publicorum privata curate* (*Zaboravivši javne obavljajte privatne poslove*). Uvjeren sam da bi najveći dio senatora, kad bi i bio uvjeren da se izlaže riziku glede svojih pojedinačnih interesa, mislio sukladno pouci ovoga natpisa. Ali se sad nadam da će senatori ... postati spremni izjasniti se za predloženu zamisao.«²⁵

Bošković svoju nadu polaže u razloge. Razlozi koji se temelje na općem dobru morali bi »apsolutnom nužnošću« (»della assoluta necessità«), kako ističe Bošković,²⁶ utjecati na promjenu stava senatorske

Riflessioni sopra il Nuovo Ozzeri«, pp. 202–205. Usp. Ivica Martinović, »Hidrotehničke ekspertize Ruđera Boškovića«, *Naše more* 40 (1993), pp. 61–75, na p. 65.

25 »Scrittura dell'Ab: Ruggiero Gius. e Boscovich sulle difficoltà proposte da' Sig.ri interessati contro il Progetto del Nuovo Ozzeri«, Documento I. u Gino Arighi, »Ruggiero Giuseppe Boscovich e Lucca«, u *Actes du Symposium international R. J. Bošković 1961* (Conseil des Academies RPFY: Beograd, 1962), pp. 269–281, na p. 279, u n. 45: »Vi è ora un partito fortissimo, à quel che sento, e vedo dal tenore medesimo di queste Memorie, formato per impedire l'esecuzione del progetto a qualunque costo; ma io non posso persuadermi, che la saviezza della massima parte dell'Eccellentissimo Consiglio sia per lasciarsi spingere dà loro clamori. Sulla porta della sala del gran Consiglio, e del Senato della Rep.[ubli]ca di Ragusa prima mia patria vi è la più bella iscrizione immaginabile, che dice *Obliti privatorum publica curate*, e la gente dice, che spesso si fa tutto il rovescio, come se vi si dicesse *Obliti publicorum privata curate*. Son persuaso, che la massima parte de Senatori, quando fosse ancora persuasa di correre qualche rischio per riguardo à suoi particolari interessi, opinerebbe conformemente alla vera lezione di quella epigrafe: ma spero adesso, che convinti tutti da una parte dalle ragioni, che ho addotte del non esservi realmente que' pericoli immaginarj, e dall'altra persuasi della assoluta necessità di abbracciare ora il progetto ... diverranno a dichiararsi pel partito proposto.«

26 L. c.

većine u Lucci. Jamči li, međutim, vrijednost vještačenja za povoljan ishod glasovanja u Presvijetlom Senatu Republike Lucce? Tu se krije suvremeno informatičko pitanje: jamče li dobre informacije dobru odluku? Empirijski je odgovor poznat: Ne! Toga je svjestan i Bošković, ali se svejedno nada da će senatori prilikom glasovanja ipak dati prednost javnom dobru pred privatnim.

Mislilac slobode

Ovi ulomci tek upućuju na cjelinu mozaika. Oni nam otkrivaju jednog nepoznatog Boškovića. Pitanja o čovjekovoj slobodi i pravednu poretku Bošković je iskonski osjećao kao pitanja svoga vremena, pa iako nije objavio sustavno filozofsko djelo o tom predmetu, on je svoje stavove podijelio s bliskim ljudima, zapisao ih u ponekom diplomatskom pismu, ugradio ih u retke svojih prirodoznanstvenih radova i pretočio ih u stihove svojih epigrama i prigodnicâ. Do nas je iz 18. stoljeća došlo mnogo građe koja potvrđuje da je Bošković bio vješt i pribran u diplomatskoj audijenciji, a duhovit i galantan u dvorskim salonima. Da bi slika bila potpuna, tomu treba dodati: Bošković je bio mislilac čovjekove slobode.

SYNTHESIS THEOLOGICA

*Zbornik u čast p. Rudolfa Brajičića SJ
prigodom 75. obljetnice života*

Uredio
Marijan Steiner

ZAGREB 1994